

GÜNEŞ DURU • Geçmişle Diyaloglar

GÜNEŞ DURU Yıldız Teknik Üniversitesi'ndeki eğitimi sırasında arkeolojiyle tanışmasının ardından akademik yönelimini tarihöncesi arkeolojisine çevirdi. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde "Orta Anadolu Neolitik Dönem Mimarlığı" üzerine yüksek lisansını tamamladı. İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı'nda yürüttüğü "Tarihöncesinde İnsan-Mekân, Topluluk-Yerleşme İlişkisi" başlıklı doktora teziyle 2013'te arkeoloji doktoru unvanını aldı; 2019'da aynı alanda doçent oldu. University College London ve Cambridge Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak bulunan Duru, uzun yıllar Dünya Arkeoloji Kongresi'nin (WAC) yönetiminde görev alarak arkeolojinin insani sorumlulukları, etik yükümlülükleri ve küresel eşitsizliklerle ilişkisine odaklanan çalışmalara katkı sunmuştur. 1992'de öğrenci olarak katıldığı Aşıklı Höyük kazıları, Duru'nun akademik yöneliminde belirleyici bir başlangıç noktası olmuştur. 2006'dan bu yana aynı projede başkan yardımcısı olarak görev yapan Duru, Çatalhöyük başta olmak üzere çok sayıda kazı ve araştırma projesinde aktif olarak yer almıştır. İstanbul Bilgi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde dersler veren Güneş Duru halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir.

İletişim Yayınları 3668 • Başvuru Dizisi 133

ISBN-13: 978-975-05-3956-5

© 2026 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2026, İstanbul

EDİTÖR Kıvanç Koçak

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44870

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No. 6/41

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No. 6

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

GÜNEŞ DURU

Geçmişle Diyaloglar

Arkeolojiyi
Yeniden Düşünmek

Türkan ve Cevdet Duru'ya...

İçindekiler

Önsöz	11
GİRİŞ	
Arkeoloji Nedir, Ne Değildir?	17
BİRİNCİ BÖLÜM	
Güç, Nostalji ve Merak Olarak Kadim Geçmiş	25
Geçmişin yağması: Arkeolojinin sömürgeci doğuşu.....	25
Eski Dünya'nın arkeolojisi.....	32
Batılılaşma ambalajı olarak arkeoloji.....	36
Koleksiyonun genişlemesi.....	40
Bir Rum, Türkiye'de arkeolojinin kurucu imgelerinden biri olabilir miydi?.....	43
İKİNCİ BÖLÜM	
Kültür Tarihçi Arkeoloji	47
Kültüre, insandan uzak genelleyici bir bakış.....	47
Üç Çağ Sistemi.....	49
Prehistoryanın doğuşu.....	51
Kendini yaratan insan.....	53
Neolitik devrim?.....	55
Kossina Sendromu ve Unkel.....	59
Macera dolu Amerika: Kültür tarihçiliğin deniz aşırı yolculuğu.....	60
Çağının ilerisinde bir anlayış: Star Carr projesi.....	63

Kültür Tarihçi Arkeoloji'nin yükselişi ve sınırları.....	64
Yeni bir ulus, yeni bir hikâye: Türkiye.....	71
Cumhuriyet'in ayrıcalıklı bilimi: Arkeoloji.....	73
Tezin en önemli kanıtı: Alacahöyük.....	75
Ayrıcalığın yitimi.....	81
Anadoluculuk: Maviler ve yeşiller.....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Hiç Bitmeyen Sürecin Arkeolojisi: Yeni Arkeoloji	89
Zamanın çalkantılı ruhu.....	89
Arkeoloji yeniden: Süreçsel Arkeoloji'nin doğuşu.....	99
Aletin ardındaki Kızılderili.....	102
Sistemler Teorisi.....	104
MRT (<i>Middle Range Theory</i>): "Aracılık Kuramı".....	108
Flannery'nin Orta Amerika deneyimi.....	112
Yol ayrımı.....	115
Akran yönetimler arası ilişkiler (PPI: <i>Peer-Polity Interaction</i>).....	117
Clarke ve İngiltere'de Süreçsel Arkeoloji.....	119
Deneyisel Arkeoloji.....	122
Kuramın merdiveni: Yeni Arkeoloji'nin mirası ve açtığı ufuk.....	127
Türkiye'de arkeolojinin kurumsal ve siyasal bağlamı (1950-1980).....	132
Antropolojisiz bir arkeoloji.....	136
Önümüzde barajlar var.....	141
İnterdisipliner Arkeoloji.....	144
1960'lı yılların sonunda Türkiye'de iki genç kuramcı.....	147

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Post Süreçsel Arkeoloji	153
Geçmiş her zaman(da) hareket halindedir.....	153
Göğe uzanan merdiven.....	157
Bir kopuşun anatomisi: Ian Hodder.....	158
Semboller iş başında.....	161
Binford'un cevabı.....	163
Post Süreçsel Arkeoloji'nin doğuşu.....	165
Bağlamsal ve Hermenötik Arkeoloji.....	170
Neolitik Dönem'e Post Süreçsel yaklaşım: Avrupa'nın ehlileşmesi.....	172
Çatalhöyük ve Jimmy'nin sırları.....	175
"Çatalhöyük ve ben, birbirimizi var ediyoruz".....	179
Yorum malının ucunda.....	182
"Türk açması".....	184

Birden fazla geçmiş, birden fazla arkeoloji.....	189
Feminist Arkeoloji.....	193
Duyumsanan geçmiş: Arkeolojide fenomenolojik yaklaşım.....	199
Aktör Ağ Kuramı ve arkeolojiyle kesişimi.....	204
Yeni Materyalizm: Materyal kültür ve ontolojik canlılık.....	210
Dolanıklık.....	217
Simetrik Arkeoloji: İnsanı özne olmaktan uzaklaştırmak.....	227
Asamblaj Teori: Parçalar, ilişkiler.....	231
Dekolonizasyon: Arkeoloji, kuram ve varoluşsal sorumluluklar.....	239
Bir çanak parçasından fazlası: Yaklaşımların arkeolojisi.....	243

BEŞİNCİ BÖLÜM

Türkiye’de Arkeolojinin Son 25 Yılı	247
Arkeoloji niye, nasıl, ne için?.....	247
Aşıklı’da bağlamı kurma çabası.....	256
Sessizliğin altın çağı: Türkiye’de arkeolojinin son 25 yılı.....	266
Arafta bir arkeoloji.....	272
Türkiye’de arkeolojiyi yeniden düşünmek mümkün mü?.....	277
Sonsöz	279
Kaynakça.....	287

ÖNSÖZ

Arkeolojiyi bir alan olarak ilk kez, 1980'li yıllarda sinema perdesinde, Indiana Jones karakteriyle tanıdım. O yıllarda pek çok kişi için arkeoloji, üniversitelerde eğitimi alınan bir bölüm, laboratuvarlarda ya da kazı alanlarında bilimsel yöntemlerle sürdürülen bir disiplin olmaktan çok, Dr. Jones'un baş döndüren serüvenleriyle şekillenen egzotik bir macera alanıydı belki de. Belinde tabancası, elinde kamçısıyla kendini nefes kesen maceraların içinde bulan kahraman, zamanının büyük bölümünü üniversite kürsüsünde değil, dünyanın dört bir yanındaki gizemli coğrafyalarda, farklı nesnelerin peşinde geçiriyordu. Bu nesneler sıradan, gündelik eşyalar değil, çoğu zaman bir inanç sistemine, mitolojik bir geçmişe ya da sembolik bir kudrete sahip nesnelerdi. Bunlar, sahip olana büyük güçler sağlayacak Kutsal Kâse ya da On Emir sandığı gibi yalnızca geçmişini değil, her dönemin güç ve iktidar savaşlarını ilgilendiren şeylerdi. Dr. Jones'un motivasyonu bu nesnelerin yanlış ellere, özellikle de dönemin kötülük simgesi olan Nazilere geçmesini engellemekti. Seride genelde tekrarlanan bu anlatı, arkeolojiyi bir tür etik misyon ve ahlâki görev alanı olarak sunuyordu. Ancak ilginçtir ki, filmlerde o denli büyük anlamlar yüklenen bu nesnelerin son durağı, Amerika'da, kimsenin

bilmediği devasa bir devlet deposu oluyordu. Bu nesneler, o depoda, başka binlercesinin arasında, adeta tarihten yeniden koparılıp görünmezliğe mahkûm ediliyorlar ve hikâye, kurtarma değil, bir nevi el koyma ve yeniden saklama anlatısına dönüşüyordu. Bu sessiz son, arkeolojik nesnelerin “kurtarıldıkları” coğrafyalardan koparılarak küresel bir merkezin mülkiyetine geçirilmesini meşrulaştıran, sömürgeci bilgi ve güç rejimlerinin tipik bir anlatısal yansımasıydı.

Zamanla arkeolojinin bundan çok daha karmaşık, hayli katmanlı bir alan olduğunu öğrendim. Mesele yalnızca kutsal sandıkları, altın idolleri, kayıp şehirleri bulmak ya da kadim nesneleri kötü adamların elinden kurtarmak değil, bu nesnelerin üretildiği bağlamları, ait oldukları toplulukları, taşıdıkları anlamları ve bugünkü dünyayla nasıl ilişkilendirileceğini çözmeye çalışmaktı. Arkeoloji, geçmişin gizemli kalıntılarının peşinde sürüklenmekten çok, geçmişin bilgiye dönüştürülmesi çabasıydı. Arkeoloji, arkeoloji olmadan önce merak, gizem, keşif bu alanın başlangıç unsurları olmuştu belki de ancak bu durum zamanla sistematik olarak veri toplayan, belirli bir sorunsal dahilinde geçmiş anlamaya çalışan bir alana dönüşmüştü.

1990’lı yılların başında Yıldız Teknik Üniversitesi’nde öğreniyken Mimarlık Tarihi derslerinde akademik olarak bu alanı tanımaya başladım. Fakültede hocalarımdan biri olan Sedat Gökso ile konuştuğumda, bana 1960’lı yıllarda Keban Barajı yapım sürecinde katıldığı Tepecik (Elazığ) kazılarının başkanı Ufuk Esin’in yeni başladığı bir başka kurtarma kazısına gidebileceğimi söyledi. O hafta Ufuk Hanım’ı aradım, teşvik edici bir konuşma sonrasında kazı ekibine kabul edildim. Daha önce Ankara’nın doğusunu hiç görememiş biri olarak, Aksaray’da bir araştırmaya katılacaktım. Aksaray’ın varlığını ilkokul yıllarımda tüm gazetelere manşet olan “Aksaray’da UFO görüldü” haberiyle öğrenmiştim; uzaylılar, Türkiye ile ilk temas için o zamanlar Niğde’nin ilçesi olan Aksaray’ı seçmişti.

Yanımda safari şapkası, su matarası ve hatta bir çakı bile götürdüm. Aksaray’ın mütevazı bir köyü olan Gücünkaya’da derme çatma şekilde kampa dönüştürülmüş, eski bir barajın

şantiye lojmanında, zor koşullarda kalıyorduk. 1957-1962 yılları arasında Mamasın Barajı'nı yapan İtalyan mühendisler, kendileri ve aileleri için köyün uzak bir tepesine, içinde süs havuzu da olan lojman kompleksi inşa etmişlerdi. Ancak daha sonra şantiye lojmanı adeta yağmalanmış ve kaderine terk edilmişti. Elektrik ve su kesintileri, kanalizasyon sorunları başta olmak üzere pek çok sorunun üstesinden gelmeye çalışıyorduk. Çamaşırların çok da temiz olmayan Melendiz Çayı'nda yıkıldığı; telefon, televizyon ve gazeteye erişimin ancak kent merkezine ulaşmakla mümkün olduğu; köyden izole; geçici olarak oluşturulmuş bir dünya içindeydik. Filmlerde büyümlü ve kahramansı biçimde sunulan arkeolojinin sahadaki gerçeklikle nasıl çatıştığını fark ediyor, arkeolojinin sinemadaki temsilinden tamamen farklı olduğunu anlıyordum.

Daha önce tanımadığım, bilmediğim bir meslek grubuydu arkeologlar. Baraj suları altında kalmadan Neolitik bir höyüğe ilişkin kurtarılabilecek tüm veriyi kurtarma peşindeydik. Bu, kısıtlı zamana karşı özverili bir çabaydı. Kapadokya'nın en batısında, volkanik bir coğrafyada, Orta Anadolu'nun ilk üretimci topluluklarının köylerinden biri olan Aşıklı Höyük'ü kazıyorduk. Kerpiçten yapılmış, oldukça sıkışık nizamda inşa edilmiş konutlarda yaşamış olan Aşıklı insanları, 1.000 yıl boyunca sınırlı dış etkiyle –kültürel olarak– kendilerini inşa etmişlerdi. Her sezon, onlarca binayı kazıp, evlerin yaşam düzlemlerini ifade eden tabanlarına ulaşıyor ve buluntuları inceliyorduk. Elbette belirli bir araştırma sorunsalı vardı. Bunların en önemlisi Orta Anadolu'da Neolitikleşme, yani yerleşik yaşama geçiş ve evcilleştirme sürecini anlamaktı. Buradaki Neolitik topluluklar, Fırat ve Dicle boyunca görülen ilk yerleşik topluluklardan 1.000-1.500 yıl sonra ortaya çıkmıştı. Bu nedenle de o yıllarda Orta Anadolu'nun ikincil Neolitikleşme bölgesi olduğu düşüncesi hâkimdi.

Birkaç sezon bana verilen işleri en iyi şekilde yapmaya odaklanmıştım. Biz hummalı şekilde onlarca işçiyle beraber tek tek kerpiç binaları ortaya çıkarırken, aynı yıllarda Çatalhöyük'te yeni dönem kazılarına başlamış İngiliz arkeologlar

tek bir binayı mikro ölçekli bir anlayışla kazıp, her şeyi en küçük ayrıntısına kadar anlamaya çalışıyorlardı. Çatalhöyük'ün su altında kalma riski yoktu, bu nedenle oradaki arkeologların zamana karşı yarışı yoktu ancak 1996'da Aşıklı'nın fiilen su altında kalmayacağını anladığımızda bile biz aynı kurtarma kazısı hızında ve benzer yöntemlerle kazmaya devam ediyorduk.

O yıl Çatalhöyük'ü ziyaret ettiğimizde başka bir arkeoloji anlayışının varlığını yerinde, tüm açıklığıyla gördüm. Bu yeni deneyime kadar, kazan her ekip gibi, Türkiye'deki en iyi kazı ekiplerinden biri olduğumuza inanıyor, finalde ortaya çıkardığımız geniş alanları elektrik direklerin lambalarını değiştirmek için kullanılan sepetli vinçle mümkün olduğu kadar yüksekte fotoğraflıyor ve bu son imgeyle gururlanıyorduk (şimdilerde bunu *dronelarla* yapıyoruz).

O yıllarda Aşıklı'yı, 1960'lı yıllarda Keban Barajı'nda deneyimlenen bir belgeleme sistemiyle Alman arkeoloji geleneğini birleştiren bir yöntemle kazıyorduk. Biz Neolitik döneme dair büyük resimdeki yerimizi sorgularken, söz ettiğim gibi, Çatalhöyük'te daha münferit, hane ölçeklerine odaklanmış bir kazı yürütülüyordu. Başımı bir minibüs camına dayadığım dönüş yolunda, Çatalhöyük'te tek bir binaya odaklanan, işsiz sürdürülen kazıyla Aşıklı'daki süreci mukayese ettim. Metodoloji ve yaklaşım üzerine değişen düşüncelerim ve içinde bulunduğum geniş ölçekli kazı ortamı beni gitgide daha da huzursuz ediyordu. İçimdeki romantizm, macera tutkusu ve en önemlisi “en iyi biz kazıyoruz” kibri hızla tükenmişti. Üstelik sadece kazdığımız bu höyük değil, Anadolu ve Trakya'da kazılan diğer tarihöncesi yerleşmelerin de baraj tehdidi olmamasına karşın, benzer metotlarla geniş ve hızlı biçimde kazılması; kazılan alanların metrekaresi, metreküpü, yüzdesiyle övünülmesi bana gittikçe anlamsız gelmeye başlamıştı. En kötüsü, bu anlayışa dair içimde büyüyen rahatsızlığı artık gizleyemiyordum.

O yıllarda Türkiye'de arkeoloji eğitiminde farklı metodolojilere ilişkin dersler verilmediğinden öğrenciler süreci, kazılardaki zamana karşı yapılan yarış sırasında öğrenebildikleri

kadar öğreniyorlardı. Her akşam kazdığımız alanlara ilişkin yaptığımız konuşmalar kaç santimetre kazdık, kaç santimetrede ne bulduk şeklindeydi. Neden yeni bir binayı kazıp, yeni bir taban daha bulacağımızı, bulduklarımızla daha sonra ne yapacağımızı, bu binaları nasıl koruyacağımızıysa hiç konuşmuyorduk. Otomatikleşmiş şekilde her yeni kazı sezonunda 10x10 metrelik yeni bir plankare açıyorduk.¹ Daha sıra dışı, daha nitelikli, daha çok buluntu barındıran bir başka binayı arıyor gibiydik.

Bütün bu sorgulamalar beni çok temel varoluşsal sorulara yöneltmişti. Neolitik bir köyü, köydeki bina ve buluntuları ortaya çıkarmaya mı çalışıyorduk, yoksa burada yaşamış olan insanların yaşam dinamiklerini, sosyal sistemlerini, hane halkı örüntülerini mi anlamaya çalışıyorduk? Niye, kim için arkeoloji yapıyorduk? Kazı sonunda arkeolojik bilgi ne oluyordu, onu kim(ler) nasıl yorumluyordu? Bu bilgiyi ne denli doğru üretebiliyorduk? Neden Çatalhöyük'te gördüğüm arkeoloji, Anadolu genelinde yapılan arkeolojilerden farklıydı? Bu sorgulama hattı, arkeolojinin evrensel tartışmalarıyla doğrudan ilişkiliydi; ancak Türkiye'de, nedenlerini bu kitap boyunca tartışacağım bilinçli tercihler ve yerel arkeoloji ortamının sınırları nedeniyle sistematik biçimde bastırılmıştı. Bu soruların marjinal bir yaklaşım olarak yaftalanması, hem beni uyandıran bir farkındalık yarattı hem de arkeolojide metot ve kuramla daha derin bir ilişki kurmama yol açtı. Zamanla yalnız olmadığımı fark ettim, başka meslektaşlarımla yollarım kesişti. Ama çok kalabalık değildik.

Geçen 30 yılda Türkiye arkeolojisinde bir avuç arkeolog olarak, özellikle kuramsal arkeolojinin yaygınlaşması için düzenlediğimiz toplantılarda arkeolojinin içinde bulunduğu bilim ortamı, bilimsel etik, devlet, hiyerarşi, iktidar, milliyetçilik, ayrımcılık gibi konuları tartışıp daha nitelikli bir arkeoloji ortamı için yorumlamalı ve eleştirel bir anlayışa ihtiyaç duy-

1 Plankare, arkeolojide kazı alanının düzenli, ölçülebilir ve kontrollü biçimde açılmasını sağlamak için kullanılan ızgara (grid) sistemidir. Alan, eşit ölçülü karelere bölünür; her kare ayrı birim olarak kazılır, belgelenir ve yorumlanır.

duğumuzu söyledik. Amacımız çok sesli, hiyerarşilerden uzak, liyakat ve bilime odaklı evrensel bir arkeoloji ortamı yaratma arzusuydu. Türkiye’de arkeolojinin kuruluşuyla başlayan, bir türlü onarılamayan ve süregelen yanlışlar yıllardır talep ettiğimiz değişimin önündeki en büyük engeller oldular.

Bu nedenle bu kitapta, arkeolojinin, bir bilim alanı olarak ortaya çıkışından günümüze uzanan düşünsel serüvenini, her bölümde önce Batı’daki kuramsal ve tarihsel arka planı izleyerek ele alacağım. Ardından Türkiye’de arkeolojinin kuruluşundan bugüne değin şekillenen koşullarını, imkânlarını ve kırılma anlarını kronolojik bir çerçeve içinde tartışmaya çalışacağım. Bu anlatı, yalnızca kuramsal dönüşümlerin ve kurumsal yapıların izini süren nesnel bir tarih yazımı olma iddiası taşımıyor, aynı zamanda bilginin nasıl üretildiğine, hangi bağlamlarda meşrulaştırıldığına ve hangi seslerin dışarıda bırakıldığına dair eleştirel bir okuma da öneriyor.

Bu nedenle metin boyunca zaman zaman kişisel bir tona, doğrudan tanıklıklara ve deneyimlere de yer vereceğim. Bunun nedeni, Türkiye’de kurumsal olarak yaklaşık yüz yıllık bir geçmişe sahip olan arkeoloji disiplininin neredeyse üçte birlik zaman dilimine bizzat tanıklık etmiş olmam kadar, bilimin mutlak ve otoriter bir anlatıdan ziyade, çok sesli ve kaçınılmaz biçimde öznel bir pratik olduğu yönündeki inancım. Bu kişisel kesitler, bireysel anlatı kurma arzusundan çok, farklı düşünsel pratiklere ve sorgulamalara alan açmayı hedefleyen bir çaba olarak düşünülmeli.